

יעקב לויפר

הש"ס של ה'בית יוסף'

פרק ג

בפרק זה נמשיך ונעסוק בידיעות מעניינות על ספרייתו של מרן רבי יוסף קארו, והפעם נעמוד על השאלה איזה ש"ס עמד לפני מרן, וכיצד הפנה אל מקומות בש"ס.

בפרק א' שנדפס בגליון פרשת מקץ הובאה השערתו של הגאון רבי יעקב שור, שהתוספות כצורתם לא עמדו לפני ה'בית יוסף', משום שהוא למד את הש"ס מתוך כתבי יד. ותמהתי על כך, שהרי דפוס ונציה יצא לאור בשנת רפ"ב שבה התחיל מרן את חיבורו. מהדורת ונציה היתה נפוצה ביותר בכל רחבי העולם היהודי ועותקים רבים מאוד שרדו ממנה עד ימינו. קשה להניח כי אל מרן לא הגיעה מהדורת הש"ס המודפסת, לפחות זו של ונציה. ואכן במאות מקומות מספרי בית יוסף וכסף משנה מציין מרן ציטוטים והפניות לגמרא ורא"ש על פי מספרי הדף שבדפוס ונציה.

אמנם הרב אברהם יעקב בומבך שליט"א, מעורכי מפעל הטור השלם, העירני שדווקא יש ויש ראיות טובות כי הב"י אכן לא למד גמרא מתוך דפוסי שונצינו או ונציה, אלא מתוך כתבי יד, או אולי מתוך דפוסים ספרדיים שהיו ביד גולי ספרד, עימם גלה לתורכיה בילדותו, או מסכתות שהודפסו בתורכיה (כגון בקושטא ובסלוניקי). דפוסי ספרד הודפסו תמיד בלי תוספות, כך שסברתו של הגר"י שור דווקא מאוששת.

הרבה ראיות לענין זה עולות מנוסח הגמרא שלו שהוא שונה פעמים רבות מן המובא אצלנו, כפי שהעיר הרב בומבך בכמה מקומות במדור 'הגהות והערות' שבטור השלם. וכן מדרכו בציוני מראי המקומות. הנושא הזה מעניין ומרתק, ומצריך מחקר ארוך. אנו נציג ראשי דברים.

הענין הראשון הוא כמובן הנוסח: הבית יוסף מצטט לשונות מן התלמוד שלא לפי נוסח הדפוסים האיטלקיים. כגון בסימן קכג, שם כותב הטור כך: "ובמקום שכלו ג' פסיעות [של 'עושה שלום' בסוף התפילה] יעמוד ולא יחזור מיד למקומו. דאיתמר (יומא ג'): משמיה דרב מרדכי, כיון שפסע ג' פסיעות לאחריו התם מיבעי ליה למיקם, משל לתלמיד שנפטר מרבו שאם חוזר מיד דומה לכלב שב על קיאו".

על דברי הטור האלו מעיר הבית יוסף "כן כתבו הרי"ף והרא"ש בסוף פרק אין עומדין (מסכת ברכות)", והדברים נראים לפלא! הלא זהו לשון הגמרא ממש בסוגיית יומא שם! מדוע צריך הב"י לצטט זאת מהרי"ף והרא"ש?

אלא שכבר העיר ר' נתן נטע רבינוביץ ב'דקדוקי סופרים' שלו כי ברוב כתבי היד אין את דברי רב מרדכי. וכבר ציין זאת גם הרשב"א בתשובתו (ח"א, סימנים תלו ותרע"ה). הבית יוסף הוצרך להביא זאת מלשון הרי"ף, וזה מראה שאת הגמרא הזאת לא ראה הב"י בדפוס [לא הדפוסים האיטלקיים]. וכך, בעוד עשרות מקומות מצטט הב"י את הגמרא בשינויי נוסח מאשר בדפוס ונציה והבאים אחריו. מה שמראה שהגמרא שעמדה לפניו היתה בכתב יד או דפוס לא איטלקי.

עֲלֵה פלוני

הענין השני, והמעניין במיוחד, הוא דרך הציון של מראי מקומות בשני חיבוריו הגדולים של מרן, כסף משנה ובית יוסף.

כשרש"י רוצה לציין מראה מקום לדברי הגמרא, הוא מציין את שם המסכת והפרק, כך נהגו כל הראשונים והאחרונים עד שזרחה שמשו של דפוס ונציה שקבע לדורות את צורת הדף. מכאן ואילך התחילו מחברי הספרים לציין את מראי המקומות לפי מספרי הדף של דפוס ונציה.

מה עושה מרן הב"י בצינוני מראי המקומות? ובכן, כאן יש התפלגות מעניינת שנעסוק בה בהרחבה – אם כי לא הראויה, שכן זו מצריכה מאמר שלם וכבד בקובץ תורני.

מאות פעמים בחיבוריו מציין הב"י 'פרק פלוני ע'לה פלוני' [הב"י קורא לדף 'ע'לה', וכבר עסקנו בזה בסדרת 'עם אהלי קדר' פרק ד], אולם המאות האלו הם המעט מן המעט ביחס לעשרות אלפי הצינונים הממלאים את חיבוריו. לא זו בלבד, לפעמים הוא מציין את מראה המקום בצורה מסובכת מאוד. כך למשל כשהוא רוצה לצטט את דברי הגמרא בשלהי פסחים "דמסוכר ולא משי ידיה - מפחיד שבעה יומי" [המקיז דם ואינו רוחץ ידיו, מתפחד שבעה ימים]. המשפט הזה נמצא בדיוק בראשו של דף קיב עמוד א. מחבר בן ימינו אינו צריך לציין אלא את מספר העמוד ולומר שהענין מצוי בראשו. תחת זאת כותב הב"י כך (או"ח סי' ד, יט): "גרסינן בפרק ערבי פסחים - **גמרא ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין** - דמסוכר ולא משי ידיה מפחיד שבעה יומי".

לשוא תחפשו בגמרא את המשפט "ולא יפחתו לו" בדף קי"ב שהב"י מצטט ממנו, או אפילו בדף קי"א. המשפט הזה נמצא בדף ק"ט עמוד ב' והוא ה'פיסקא' המצוטטת מן המשנה, שאחריה בא דיון ארוך בגמרא אודות הסכנה שיש בשתיית כוסות יין ב'זוגות'. דיון זה מסתעף ומתרחב לכל עניני סכנה ושדים וכדומה, משתרע על פני דפים ק"י וקי"א, וסופו בדף קי"ב, שמראשו מצוטטת המימרא "דמסוכר ולא משי ידיה".

זה דבר מדהים! במקום מספר העמוד נאלץ הב"י לציין את הפיסקא (ציטוט מן המשנה) הנמצאת בתחילת הסוגיא, והרחוקה מרחק שנים וחצי דפים. למעלה מכל ספק הוא שציטוט זה לא הובא מדפוס ונציה. שהרי הב"י יודע לציין מספרי דפים, כאמור.

עלי בית יוסף

בדיקה יסודית בפרוייקט השו"ת (אם כי בזהירות המתבקשת, יתכן שכמה תוצאות נשמטו) העלתה שבכל 'בית יוסף' יש כ-653 הפניות לש"ס ורא"ש לפי 'ע'לה פלוני', כשהן מתפלגות כדלהלן: בכל טור אבן העזר יש סך הכל **שש** הפניות על פני 178 סימנים, ובטור חושן משפט יש 29 הפניות על פני 426 סימנים. זאת לעומת אלפי אלפי הפניות שלא לפי מספר הדף.

המסקנה ברורה ובולטת: כל ספר 'בית יוסף' נכתב כשמרן למד עדיין את הגמרא שלא מתוך דפוס ונציה, ולכן רוב רובם של מראי המקומות ניתנים לפי שם הפרק, או באופנים מסובכים כמו שהדגמנו. לא זו בלבד! לגבי מראי מקומות שבסוגריים ניתן לחשוך שאולי נוספו על ידי מדפיסים. אבל חסרונן של כאלו הוא ראייה חותכת ללא ספק.

כאמור, אפשר גם שמרן למד בחלק מהמסכתות מתוך דפוסים ספרדיים שגולי ספרד נטלו עמם ממולדתם. כידוע בספרד הודפסו כמה וכמה מסכתות לפני הגירוש. וכן היו מסכתות שהודפסו בקושטא ובסלוניקי, גם דפוסים כאלו יכלו עקרונית להגיע לידו. אולם בדפוסים אלו לא היו ציוני דפים קבועים, ובחלקם לא ציינו דפים כלל. כך שלא היתה יכולת לציין מתוכם את מספרי הדפים.

אין כמובן שום טעם לומר שהמצב היה הפוך: בתחילה למד את הגמרא מתוך דפוס ואחר כך עבר לכתבי יד. מי שיש לו דפוס אינו משתמש בכתב יד אם לא לצורך בירור נוסח מסויים וכדומה.

הלכות עירובין

תמונה שונה עולה בנוגע להלכות עירובין: מתחילת טור אורח חיים עד סימן רע"א בהלכות שבת אין שום הפניה למספר הדף. משם ואילך עד סוף הלכות שבת (סי' שמד) יש 5 הפניות למסכתות שבת ופסחים. ופתאום בהלכות עירובין (סימנים שמה-תטז) יש קפיצה עצומה עם 362 הפניות. מכאן עד סוף הספר לאורך 281 סימנים (תיז-תרצז), אין שום הפניה לפי מספר דף!

החריגות הזאת מראה שאת הלכות עירובין עידכן הב"י שוב בלומדו מתוך דפוס ונציה. ואני אומר 'עדכן' ולא למד, זאת מדוע? כי גם בהלכות עירובין עדיין בטלות ההפניות האלו בשישים לעומת כמות ההפניות שלא לפי מספר הדף. לכן מסתבר שהחיבור נכתב בתחילה מתוך לימוד בכתב יד, אבל הוא שב ולמד את הנושא פעם נוספת לפני שהדפיס את הספר.

כל שאר עניני אורח חיים הפזורים בש"ס, דהיינו שאר סדר מועד, לא נלמדו מתוך דפוס ונציה. ואכן לרוב המסכתות האלו אין שום הפניה לפי מספר הדף זולת הפניות בודדות, כנראה הוספות מקריות לאחר שהגיעו לידי מסכתות דפוס ונציה.

יורה דעה

בטור יורה דעה, ההתפלגות היא כך:

עד סימן קכז – כולל הלכות שחיטה וטריפות שבתחילת טור יורה דעה – אין שום הפניה לפי מספר דף. בסימן קכז (הלכות יין נסך) יש הפניה בודדת לדברי הרא"ש במסכת עבודה זרה (עלה לה דף ד). הכמות הרצינית נמצאת בהלכות ריבית (סימנים קנט-קעז) – 254 הפניות לפי מספרי דפים. וכאן הענין נגמר. לאחר מכן אין שום הפניה עד סוף הספר לאורך 225 סימנים, זולת פעם בודדת בהלכות נדרים (סימן רלב, אות ב).

גם כאן מסתבר שאת הלכות ריבית עידכן הבית יוסף כשכבר היתה בידו מסכת בבא מציעא שבדפוס ונציה, אבל לא שאר המסכתות.

בתחילה חשבתי שאולי אין להוכיח מכל ענין זה כי אם על שיטת העבודה. בתחילה נהג מרן לציין לפי שם המסכת או הפרק בלבד. בשלב מאוחר יותר החליט לציין לפי מספרי דפים, אולי בגלל שראה שדפוס ונציה נעשה מקובל ונפוץ. אבל אי אפשר לומר כך, שהרי בהלכות ריבית ועירובין עצמן הוא מציין מספרי דפים אך ורק למסכתות שבת, עירובין ובבא מציעא. קשה להאמין שכשעבר מחדש על הלכות אלו והגיהן – לא היתה לו שום תוספת ממסכת אחרת.

כסף משנה

בספר כסף משנה, המכיל כמובן אלפי מראי מקומות, יש [לפי בדיקה זהירה לא מוחלטת, כאמור] לפחות 242 הפניות למספרי דפים. כשהתפלגות הפנימית היא כך: בספרי מדע, אהבה ונזיקין, משפטים ושופטים אין **אפילו הפנייה אחת** על ידי ציון מספר הדף, כך המצב גם כן בספר זמנים זולת הפניה אחת למסכת נזיר בהלכות חמץ ומצה (א, ו) "דאיתא בפ' שלושה מינים עֲלֶה ל"ז". גם בספר קרבנות הפניה אחת. בספר קדושה שלוש הפניות. בספר קנין ארבע הפניות, בספר הפלאה שש, ובספר עבודה חמש הפניות. בספר נשים יש שמונה הפניות בסך הכל, שש מהן בהלכות סוטה, כגון "ברייטא פרק ארוסה עֲלֶה כ"ו" (סוטה ב, ז); "בגמרא דידן בפרק הנזכר עֲלֶה י"ט" (שם ג, א).

לעומת זאת בספר זרעים רואים פתאום התפרצות של ציוני 'עלה': 39 הפניות בהלכות תרומות **לבד**, ובסך הכל 72 הפניות. כך גם בספר טהרה: יש שם 141 הפניות למספרי דפים, 40 מהן בהלכות 'שאר אבות

הטומאה' בלבד. אין כמובן להשוות בין זרעים לטהרה, כי טהרה הוא ספר גדול ורחב הרבה יותר, ויתכן שבאופן יחסי יש יותר הפניות בממוצע בזרעים מאשר בטהרה, אבל על כל פנים ההבדל בין שני הספרים האלו לכל השאר הוא הבדל בולט.

מדוע דווקא בספרי זרעים וטהרה אנו רואים הרבה הפניות למספרי דפים? בנוגע לספר זרעים הענין מובן מאוד: לאחר שמרן הב"י עלה לארץ ישראל בשנת רצ"ו בגיל 48 והתיישב בצפת, הגיעו אל שולחנו באופן טבעי שאלות בנושאי קדושת הארץ ודיניה, שאלות שהצריכוהו לעסוק שוב בדינים אלו. ומטבע הדברים התחדשו לו ענינים ותיקונים שונים שנקבעו ב'כסף משנה', תוספות אלו צוינו כבר על ידי מספרי הדפים.

בנוגע לספר טהרה אי אפשר להשתמש בהסבר הזה, שהרי דיני טומאה וטהרה אינם נוהגים בזמן הזה בארץ ישראל יותר מבחוץ לארץ, למעט האיסור להכנס להר הבית [וגם כאן, ממילא אי אפשר להטהר מטומאת מת, וכל החילוק הוא לגבי שאר הטומאות, לא הבדל גדול בימינו שהבית ממילא חרב]. יתכן אולי שהשיבה בארץ ישראל מלאת הכיסופים לביאת המשיח ולבנין הבית, עוררה את מרן לעסוק שוב בהלכות טומאה וטהרה, שמא יבנה בית המקדש בימיו.

שו"ת אבקת רוכל ובית יוסף

בשני ספרי השו"ת שלו, בית יוסף (כן, יש ממנו גם שו"ת בשם זה) ואבקת רוכל, יש רק **פעמיים** ציון מראה מקום על ידי מספר הדף (אבקת רוכל סי' קיב, קצה), אף שיש מאות הפניות למקומות בש"ס.

וכאן מתעוררת שאלה מעניינת: מדוע בספרי השו"ת של רבינו אין שום הפניה של מספרי דפים מתוך מאות הציונים הנמצאים שם? הלא התשובות העוסקות בדיני זרעים נכתבו מן הסתם לאחר שבא לארץ ישראל. וכבר ראינו שב'כסף משנה' בא הדבר לידי ביטוי בספרי זרעים וטהרה.

אין לי תשובה ברורה לשאלה זו, אלא אם נאמר שבספרי ההלכה שנכתבו במטרה להדפיסם, הקפיד הב"י לציין מראי מקום מדויקים. מה שאין כן התשובות שלא נדפסו על ידו, ולא מוענו אלא למקבליהם שבדרך כלל היו תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה, עבורם היה יכול להסתפק בציון הכללי של מסכת ופרק, כפי שהיה נהוג עד שדפוס ונציה השתרש בעולם.

סיכום

נמצא כי מסקנת הגר"י שור שהב"י לא ראה את התוספות על דף הגמרא - נכונה רק בחלקה. אכן בתחילת ימיו למד מתוך מסכתות של כתב יד או דפוס ספרד, שם לא היו התוספות מודפסים יחד עם המסכת. אבל בהמשך, כשהגיעו לידו כרכי תלמוד של דפוס ונציה והוא למד בהם, הוא מצטט רש"י ותוספות לפי מספרי הדפים כגון "שלא כפירוש רש"י עלה סד והתוספות עלה הנזכר" (יו"ד קעז, אות ב); "תוספות עלה ע" (שם) ואפילו פסקי רא"ש או הגהות אשרי הוא מצטט לפי מספרי הדפים של דפוס ונציה. כגון "מה שכתב הרא"ש בפסקיו עלה קמ"ב דף א" (שם אות כב); "פסקים עלה קמ"ד דף ד" (יו"ד קנט, אות ב-ג); "ובהגהות אשרי בהמקבל עלה קנ"ג דף ד" (יו"ד קעז, אות ה).

בדפוס ונציה המשיכו למספר את פסקי התוספות והרא"ש הנמצאים בסוף המסכת - לפי אותו סדר רציף של הדפים, וכך בדפוסים הבאים אחריהם, כולל דפוס וילנא וצילומיו. אלא שכיום נוהגים לציין לפסקי הרא"ש לפי 'סימנים', אותם הדפיס מאוחר יותר הרב יהושע מבוועז (בעל 'שלטי הגבורים') בדפוס יושטיניאן, כמו שהתבאר בארוכה בספרי 'משונציו ועד וילנא' פרק ג'.

הבית יוסף הכיר לכל היותר את דפוס ונציה, ושם לא היו עדיין סימני הרא"ש, לפיכך הוא מציין את מספר הדף שהוא קורא לו 'עלה', ואת מספר ה**טור** - שדווקא לו הוא קורא 'דף' [כמו הטורים בספר תורה

שנקראים דפים בלשון חז"ל], בכל 'עלה' היו ארבעה טורים, שנים בעמוד א' ושנים בעמוד ב'. לפיכך דף א' פירושו הטור הראשון, דף ג' פירושו הטור השלישי שנמצא בעמוד ב', וכך הלאה.

כמו כן, אם מסכתות מדפוס שונצו היו לפני עיני מרן, הרי שהוא ראה תוספות מודפסים על הדף גם שלא דרך דפוס ונציה.

היחס בין 'בית יוסף' ו'כסף משנה'

אחת השאלות המעניינות העשויה להתברר מנידון דנן, היא היחס בין 'כסף משנה' ו'בית יוסף'. הדפסתו של 'בית יוסף' קדמה לזו של כסף משנה, שהודפס על ידי הרמ"ע מפאנו בסוף ימיו של הבית יוסף [שאגב נפטר לפני השלמת ההדפסה]. אבל בנוגע לכתיבה - איזה מהם נכתב קודם?

מתברר שהענין סבוך למדי: יש סתירות בין שני החיבורים המראות על חזרות. יש גם הפניות בשני החיבורים זה לזה, מה שמראה שהיתה כתיבה חופפת, כדרכם של מחברים שמעדכנים וחוזרים ומעדכנים את הספר עד שהודפס. השאלה היא על עיקר כתיבת החיבור, איזה מהם קדם?

החיד"א ב'שם הגדולים' שלו (מערכת ספרים כ, סעיף נ) עמד בסוגיא זו, והוא מכריע שמתוכן הדברים קשה להסיק מה קדם למה. לפי שכאמור החיבורים עברו תיקונים חוזרים ונשנים עד ההדפסה, ולפיכך ודאי הוא ש'כסף משנה' שהודפס אחרון, כולל דברים מאוחרים יותר מבית יוסף שהודפס שנים רבות לפניו, אבל על עיקר כתיבתו אין הוכחה. וראה בענין זה במאמרו של הגרד"צ הילמן ב'צפונות' (חוברת ג' עמ' נג סעיף ב), הטוען שרוב כתיבת הכס"מ מאוחרת לבית יוסף, והרבה לשונות בכסף משנה מועתקים מבית יוסף. או על ידי מרן עצמו, או על ידי סופרים שעבדו לפי הנחיותיו, כשכאן – בדרך הטבע – קרו טעויות שונות המבוארות במאמר המעניין הנ"ל.

ומה באשר לציוני מספרי הדפים, האם מכאן אפשר ללמוד משהו? ובכן, בהחלט! אמנם אי אפשר להכריע מתוך הנתונים האלו כתיבתו של מי קדמה, אבל אפשר ואפשר להכריע מי מהספרים עודכן בשלב מאוחר יותר. ובכל מקרה, ההבדל בין 'בית יוסף' ו'כסף משנה' באשר לציוני הדפים הוא מדהים.

בטורי חושן משפט ואבן העזר ביחד - יש כאמור איזכורים ספורים, 35 הפניות לשמונה מסכתות בסך הכל. ואילו באורח חיים ויורה דעה, שם המסה הגדולה, מתחלקים הציונים כך: אורח חיים – 346 הפניות לעירובין, 36 למסכת שבת, ועוד שתי הפניות לפסחים. ובטור יורה דעה – 246 הפניות לפרק איזהו נשך, עוד 17 הפניות לשאר בבא מציעא, 2 לבבא קמא, ועוד איזכור בודד לכל אחת מן המסכתות: מועד קטן, נדרים, גיטין, קידושין, ב"ב ועבודה זרה. סך כל המסכתות המוזכר עם מספרי דפים ב'בית יוסף' הוא ארבע עשרה, לרובן יש רק איזכורים בודדים. זאת לעומת **אלפי אלפי הפניות** ללא ציון מספרי דפים.

נראה ברור שרוב ככל 'בית יוסף' נכתב לפני שמרן השתמש במסכתות מדפוס ונציה. רק בהלכות ריבית ועירובין, הניף מרן את ידו שוב באופן יסודי עליהן וחזר ושנה אותן ממסכתות דפוס ונציה, ואז הוסיף תוספות רבות, שהן כל ההפניות שלפנינו.

תמונה שונה לגמרי עולה מ'כסף משנה'. בחיבור זה שהוא פחות בשליש מגודלו של 'בית יוסף', מוזכרות **שלושים** מסכתות עם ציוני דפים, וההתפלגות ביניהן הרבה יותר מאוזנת. הנה הרשימה לפי סדר יורד: גדה 35, חולין 28, שבת 24, פסחים 20, יבמות 14, בכורות 12, זבחים 11, סוטה ומנחות 9 כל אחת, גיטין 7, ר"ה וערכין 6 כל אחת, יומא סוכה נדרים ב"מ וע"ז 5 כל אחת, כתובות 4, עירובין ביצה נזיר קידושין ושבועות 3 כל אחת, ב"ק ב"ב כריתות ותמורה 2 כל אחת, ברכות מגילה ומכות 1 כל אחת.

מספר המסכתות כאן יותר מכפול [רק מסכת מועד קטן מוזכרת פעם אחת עם ציון דף בב"י וכלל לא בכס"מ], והממוצע הרבה יותר מאוזן מאשר בבית יוסף, שם 93 אחוזים נמצאים רק בעירובין ופרק איזהו נשך.

הוא אומר: בשעה שמרן עידכן והגיה מחדש את סדרי זרעים וטהרות שבכסף משנה, היו תחת ידו כנראה כבר רוב [ואולי כל] מסכתות הש"ס בדפוס ונציה, לפיכך אנו רואים קשת רחבה של ציוני דף הפזורה על פני כל המסכתות.

אבל הלכות עירובין וריבית שב'בית יוסף' עודכנו והוגהו באופן מסיבי כשכנראה היו תחת ידו רק מסכתות בבא מציעא ועירובין, ולכן 93 אחוז מההפניות שאנו מוצאים ב'בית יוסף' הן רק למסכתות אלו.

נקודה נוספת הראויה לציון היא שפעמים רבות, באותו ענין ממש מציין מרן מקום פלוני על ידי מספר דף, ומקום אחר – אפילו באותה מסכת! – בלי מספר דף. לדוגמא, באורח חיים (רע"א אות ג) כתוב: "גבי הא דתניא (פסחים קו.) זכרהו על היין אין לי אלא בלילה ביום מנין וכו' אינו דין שיין ידיה יקדום לכבוד יום וכבוד לילה. ובפרק ערבי פסחים **עלה קי"ג** כתבו התוספות..." וכן בהמשך שם (אות ד) "**בפרק ערבי פסחים** (קו:) איכא מאן דאמר... ואמרינן נמי **התם** (קה.)". וכך הלאה עוד ועוד הפניות לגמרא ולרא"ש בלי מספרי דף [הציונים בסוגריים עגולות שהבאנו כאן אינם מהב"י כמובן].

זה שמראה שוב את מה שכתבנו: כשהספר עצמו נכתב, לא עמד לפני מרן דפוס ונציה, רק הוספות שהכניס בשלב מאוחר היו כבר מתוך דפוס ונציה. כאן הוסיף מרן כנראה את דברי בעלי התוספות בשלב מאוחר, ולכן הם מובאים כבר עם ציון מספר הדף. אותה תמונה חוזרת על עצמה תמיד בבית יוסף וכסף משנה.

ולסיום, נקודת הבדל נוספת בין כסף משנה ובית יוסף. את הספר 'נימוקי יוסף' מרבה מרן לצטט, ב'כסף משנה' ובשתי"ם שלו הוא מוזכר עשרות פעמים. ובבית יוסף למעלה מאלף ומאה פעמים. גם כאן הוא התחיל בשלב מאוחר לצייין את מספר הדף בדפוס שלמד בו, אבל אך רק בהלכות ריבית שבבית יוסף [ועוד פעם אחת בחושן משפט סי' רז]. עשרים ואחת פעמים מוזכר הנימוקי יוסף לפי מספר דף ב'בית יוסף', ואפילו לא פעם אחת בכסף משנה (מתוך לפחות 63 ציטוטים).

זה מתאים גם כן עם התמונה שציינו: הלכות ריבית נערכו מחדש באופן יסודי, ובפעם הזו הוא השתמש במהדורת רי"ף מודפסת שציינה את מספרי הדפים (הנימוקי"י והרי"ף הם היחידים שמרן מציין להם גם לפי מספרי דף). על סדר מועד אין נימוקי יוסף, לפיכך איננו רואים את התמונה הזאת גם בהלכות עירובין. ובנוגע לכסף משנה – הרי כבר כתבנו שהלכות זרעים וטהרות עובדו מחדש בכסף משנה, ושם גם אין נימוקי יוסף, לפיכך לא נמצא איזכורים של נימוקי יוסף לפי סדר הדף בכסף משנה.

הסתייגות

הרב איתם הנקין ז"ל הי"ד העיר על דברים אלו כי הבדיקה אינה מדויקת כל עוד שלא תהיה הקלדה של הדפוס הראשון של 'בית יוסף', 'כסף משנה' ושאר הספרים. זאת כי במהדורות מאוחרות יותר השמיטו המדפיסים השמיטו ציוני "עלה" פלוני רבים, והכניסו במקומם צורות ציון אחרות, בעיקר ציון הדף בסוגריים ובצמוד לו נקודה או שתי נקודות, כפי שמקובל עד ימינו. ולכן אפשר שבמקרים כאלו נגלה הרבה יותר 'עלים' והתמונה תשתנה.